

Małgorzata Panek

Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń

Dopuszczalność zrzeczenia się zachowku w prawie polskim

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2015.005>

Zrzeczenie się prawa do zachowku odnosi się do umowy zawieranej pomiędzy przyszłym spadkodawcą i przyszłym spadkobiercą. Przedmiotowa umowa nie została *implicite* uregulowana w księdze IV Kodeksu cywilnego¹. Podglądy na temat jej ważności i skuteczności *de lege lata* pozostają wysoce sporne w doktrynie prawa spadkowego. Jednakże zdecydowana większość jej przedstawicieli opowiada się za dopuszczalnością zawarcia tego typu umowy².

Niniejszy artykuł ma na celu zaprezentowanie rozbieżnych stanowisk w przedmiotowej materii, a także odpowiedź na pytanie, czy brak artykułu traktującego bezpośrednio o umowie zrzeczenia się

¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz.U. 1964, Nr 16, poz. 93 ze zm.

² W. Hans, *Umowy dotyczące spadku*, „Nowe Prawo” 1967, nr 2, s. 244; J. Kosik, w: *System prawa cywilnego*, t. 4, Wrocław 1976, s. 586; M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, „Rejent” 1997, nr 4, s. 194; A. Doliwa, *Umowy dotyczące spadku*, „Studia Prawa Prywatnego” 2008, nr 1, s. 137; E. Rott-Pietrzyk, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia – uwagi „de lege lata” i „de lege ferenda”*, „Rejent” 2006, nr 3, s. 117–118; E. Niezbecka, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. A. Kidyba, t. 4: *Spadki*, Warszawa 2012, s. 372; P. Książak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2010, s. 130 i n.; W. Borysiak, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, t. 3: *Spadki*, Warszawa 2013, s. 1133. Odmiennie: J. Pietrzykowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, Warszawa 1972, s. 1989; L. Stecki, w: *Kodeks cywilny z komentarzem*, red. J. Winiarz, t. 2, Warszawa 1989, s. 900;

prawa do zachowku przesądza *per se* o jej bezwzględnej nieważności. W pierwszej kolejności przedstawione zostanie historyczne ukształtowanie analizowanej instytucji. W dalszej części artykułu rozważaniu ulegnie aktualnie obowiązująca regulacja prawna, a z nią istniejące piśmiennictwo oraz orzecznictwo. Instytucja zrzeczenia się prawa do zachowku zostanie zestawiona z instytucją zrzeczenia się wyłącznie roszczenia o zachówek. W końcowych uwagach sformułowane zostaną postulaty *de lege ferenda*.

1. Zrzeczenie się prawa do zachowku przed wejściem w życie przepisów Kodeksu cywilnego

Po II wojnie światowej kwestie zrzeczenia się dziedziczenia na ziemiach polskich w sposób jednolity regulował Dekret z 8 października 1946 r. Prawo spadkowe³. Zgodnie z art. 10 Prawa spadkowego można było w drodze umowy zawartej ze spadkodawcą zrzec się prawa do dziedziczenia po nim. W świetle jednoznacznego brzmienia art. 11 § 2 zrzeczenie mogło objąć zarówno ustawowy, jak i testamentowy tytuł dziedziczenia. Zrzeczenie się dziedziczenia z oznaczonego w umowie tytułu nie wyłączało dziedziczenia z innego tytułu. Tymczasem art. 10 § 2 Prawa spadkowego wyraźnie stanowił o dopuszczalności ograniczenia zrzeczenia dziedziczenia do zrzeczenia się tylko prawa do zachowku. Prawo do zachowku traktowane było zatem jako jedno z praw wchodzących w zakres prawa do dziedziczenia.

Skutki zrzeczenia się prawa do zachowku nie były w sposób jednolity postrzegane w ówczesnym piśmiennictwie. Niektórzy autorzy odczytywali art. 10 § 2 Prawa spadkowego jako wyjątek od zasady, zgodnie z którą zrzeczenie się powinno obejmować całość praw

E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, Warszawa 2011, s. 319.

³ Dekret z dnia 8 października 1946 r. Prawo spadkowe, Dz.U. 1946, Nr 60, poz. 328.

wynikających z dziedziczenia. Zrzeczenie się prawa do zachowku odnosiło ich zdaniem wyłącznie ten skutek, że uszczuplało prawa spadkobiercy do dziedziczenia o przedmiotowy zachówek. Zmniejszało zatem przypadającą spadkobiercy schedę spadkową o wartość zachowku. Wartość ta przypadała w konsekwencji pozostałym spadkobiercom, ustawowym bądź testamentowym. Mogła również wpłynąć na zwiększenie zapisów⁴.

Osoby reprezentujące przeciwstawne stanowisko opowiadały się za skutecznością zrzeczenia się prawa do zachowku wyłącznie na płaszczyźnie jego wypłacenia. Zrzeczenie się zachowku pozbawiało zatem uprawnionego jedynie roszczenia o jego wypłacenie w przyszłości. Nie tracił on natomiast zdolności do dziedziczenia⁵. O ile więc uzyskał tytuł do spadku z ustawy lub testamentu, mógł spadek odziedziczyć w całości przewidzianej dla niego schedy spadkowej. Nie zrzekł się bowiem prawa do dziedziczenia⁶. Jeżeli spadkodawca pozostawił testament, w którym dokonał rozrządzeń obejmujących cały spadek, nie czyniąc przy tym zrzekającego się spadkobiercą, po jego śmierci nie mógł on dojść do dziedziczenia z ustawy, jak również wystąpić z roszczeniem o zachówek. Tymczasem, w przypadku gdy rozrządzenia nie objęły całego spadku bądź testament w ogóle nie został sporządzony, zrzekający się zachowku mógł dojść do dziedziczenia z ustawy⁷. Odmienna wykładnia art. 10 § 2 Prawa spadkowego wymagałaby wyraźnego stanowiska ustawodawcy. Nadto rodziłaby problemy praktyczne w zakresie ustalenia wartości zachowku, która powinna zostać odliczona od schedy spadkowej. Często bowiem o wysokości zachowku decyduje wola spadkobiercy żądającego jego wypłaty⁸.

Przepisy traktujące o dopuszczalności zrzeczenia się dziedziczenia, w tym zrzeczenia się wyłącznie prawa do zachowku, nie zostały uwzględnione w projektach Kodeksu cywilnego z 1954 oraz 1955

⁴ Tak np. A. Baziński, *Prawo spadkowe. Komentarz*, Łódź 1948, s. 58–59.

⁵ Tak np. J. Witecki, *Jakie są skutki prawne zrzeczenia się prawa do zachowku?*, „Państwo i Prawo” 1948, nr 12, s. 105–107.

⁶ Por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 15 maja 1972 r., III CZP 26/72, „Orzecnictwo Sądu Najwyższego – Izba Cywilna/ Pracy” 1972, nr 11, poz. 197.

⁷ J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, z. 1, Wrocław 1951, s. 77.

⁸ J. Witecki, *op.cit.*, s. 107.

roku. Powyższe uzasadniano w szczególności treścią tych umów, na którą składały się elementy natury spekulacyjnej, właściwe dla transakcji kapitalistycznego obrotu⁹. Wyrażna krytyka doktryny¹⁰ wobec zaprezentowanego, jakże politycznego stanowiska, spowodowała obecność umowy o zrzeczenie się dziedziczenia w projektach Kodeksu cywilnego z lat 60., a także we właściwej ustawie. Wskazywano wówczas na użyteczność przedmiotowej umowy, umożliwiającej ukształtowanie porządku dziedziczenia w sposób najbardziej odpowiadający woli spadkobiercy oraz panującym w rodzinie stosunkom. Umowa ta gwarantowała ponadto pozbawienie określonych osób zachowku i zapewnienie ciągłości w posiadaniu składników o istotnej roli gospodarczej (jak przedsiębiorstwa czy gospodarstwa rolnego)¹¹.

2. Zrzeczenie się prawa do zachowku po wejściu w życie przepisów Kodeksu cywilnego

Kodeks cywilny, mimo że zawierał regulację dotyczącą zrzeczenia się dziedziczenia w ogólności, nie wskazywał w sposób wyraźny – jak to miało miejsce w Prawie spadkowym – czy zrzeczenie się może objąć wyłącznie prawo do zachowku. Wprowadził natomiast zmiany wpływające na węższe ujęcie instytucji zrzeczenia. Kolejne nowelizacje ustawy utrzymały do dnia dzisiejszego brzmienie art. 1048 k.c. Brak przepisu traktującego bezpośrednio o dopuszczalności zrzeczenia się prawa do zachowku jest różnie postrzegany w piśmiennictwie. Zarysowały się w tej materii dwie przeciwstawne grupy stanowisk. W celu odpowiedzi na pytanie postawione we wstępnych

⁹ S. Szer, w: *Materiały dyskusyjne do projektu kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1955, s. 277 i n.

¹⁰ Tak np. K. Przybyłowski, *Swoboda testowania (dziedziczenie testamentowe) według projektu kodeksu cywilnego PRL*, w: *ibidem*, s. 246; J. Gwiazdomorski, *Dziedziczenie ustawowe w projekcie kodeksu cywilnego PRL*, w: *ibidem*, s. 237 i nast.

¹¹ J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1959, s. 74 i n.

rozważaniach, niezbędne jest przybliżenie argumentacji formułowanej przez przedstawicieli każdej z grup.

2.1. Brak dopuszczalności zrzeczenia się prawa do zachowku

Grono autorów podaje w wątpliwość *de lege lata* dopuszczalność zrzeczenia się prawa do zachowku. Skoro bowiem ustawodawca zrezygnował z unormowania zrzeczenia się zachowku w prawie polskim, a zakładamy, iż jest to racjonalny ustawodawca, jego działanie nie było przypadkowe i nie należy rozszerzająco interpretować wyjątku od zasady *numerus clausus* czynności prawnych *mortis causa*¹². Zasada ta wynika z art. 1047 k.c. zgodnie z którym, „Z zastrzeżeniem wyjątków przewidzianych w tytule niniejszym, umowa o spadek po osobie żyjącej jest nieważna”. Ustawodawca w sposób enumeratywny wyliczył zatem wszystkie dopuszczalne czynności prawne dokonywane przez strony na wypadek śmierci. Dokonanie czynności niewymienionej przez ustawodawcę jest bezwzględnie nieważne (art. 58 § 1 k.c.), a poszerzenie lub zawężenie katalogu tych czynności wymaga wyraźnych zmian ustawowych.

Warto przy tym nadmienić, iż art. 1047 posługuje się pojęciem „umowy o spadek po osobie żyjącej”. W doktrynie prawa obok tego terminu funkcjonuje także termin zamienny, a mianowicie „umowa dziedziczenia”. Umowa dziedziczenia może być postrzegana w znaczeniu węższym bądź szerszym. W wąskim znaczeniu oznacza wyłącznie umowę mogącą stanowić podstawę powołania do dziedziczenia (czyli tzw. tytuł dziedziczenia). Natomiast umowa dziedziczenia *sensu largo* to wszelka umowa mająca wpływ na dziedziczenie – i ta stanowiąca podstawę do dziedziczenia (czyli tzw. pozytywna umowa dziedziczenia) i ta wykluczająca dziedziczenie po danej osobie, jak np. umowa o zrzeczenie się dziedziczenia czy zrzeczenie się zachowku (tzw. negatywna umowa dziedziczenia)¹³.

¹² W. Borysiak, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, t. 3: *Spadki*, Warszawa 2013, s. 1112.

¹³ A. Doliwa, *Umowy dotyczące spadku*, s. 129.

W świetle przedstawionych uwag, jak również wykładni językowej art. 1048 k.c. w piśmiennictwie wyrażane są poglądy, iż w polskim kodeksie cywilnym zrzeczenie się dziedziczenia jest jedyną negatywną umową dziedziczenia, która umożliwia spadkodawcy wpłynięcie na porządek dziedziczenia (choć jedynie ustawowego) następujący po jego śmierci¹⁴. Ustawodawca polski odróżnia bowiem umowę o zrzeczenie się dziedziczenia od umowy o zrzeczenie się wyłącznie prawa do zachowku. Jeżeli wolą ustawodawcy byłoby wprowadzenie umowy zrzeczenia się zachowku, zawarłby w tej materii wyraźną regulację, tak jak miało to miejsce w Prawie spadkowym z 1946 roku. W przeciwnym wypadku art. 10 § 2 Prawa spadkowego należałoby uznać za *superfluum* ustawowe. Co więcej, zdaniem niektórych przedstawicieli doktryny nie zasługują na uwzględnienie argumenty oparte na wyniku wykładni art. 1048 k.c. według reguł *a maiori ad minus* (skoro można więcej, tj. zrzec się dziedziczenia, to tym bardziej można mniej, tj. zrzec się samego prawa do zachowku). Prawo do zachowku nie wywodzi się bowiem wprost z prawa do dziedziczenia. Funkcjonuje natomiast z woli ustawodawcy niejako obok niego. Pojawia się w momencie śmierci spadkodawcy i może przybrać różną postać. Zazwyczaj osoba uprawniona posiada wierzytelność pieniężną, która może być dochodzona od spadkobierców lub osób obdarowanych, ale jej prawo do zachowku może objawiać się także w ograniczeniu odpowiedzialności za inne zachowki, zapisy lub polecenia¹⁵.

Inne są także skutki obu analizowanych umów. Skutkiem zawarcia umowy zrzeczenia się dziedziczenia jest wyłączenie spadkobiercy ustawowego od dziedziczenia, tak jakby nie dożył otwarcia spadku, a zatem całkowite wykluczenie go z kręgu spadkobierców, z jednoczesnym pozbawieniem go prawa do zachowku. Zrzeczenie się dziedziczenia jest więc umową o konsekwencjach niewątpliwie szerszych od zrzeczenia się samego prawa do zachowku – to bowiem nie pozbawia spadkobiercy zdolności dziedziczenia. Zrzecze-

¹⁴ A. Malinowski, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w ujęciu Kodeksu cywilnego*, „Nowy Przegląd Notarialny” 2004, nr 4, s. 35.

¹⁵ W. Borysiak, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, t. 3: *Spadki*, Warszawa 2013, s. 1133.

nie się prawa do zachowku powoduje jedynie, iż zrzekający się jest traktowany tak jakby nie dożył otwarcia spadku tylko w zakresie rozpatrywania prawa do zachowku. Jeżeli zatem został powołany do spadku, nie traci pozycji spadkobiercy¹⁶, o czym była już mowa w uwagach dotyczących art. 10 § 2. Stąd również na tym tle pojawia się wątpliwość, czy z treści art. 1048 k.c. można wyprowadzać twierdzenie o dopuszczalności zrzeczenia się wyłącznie prawa do zachowku.

Zaprezentowane powyżej poglądy, odrzucające rozszerzającą wykładnię art. 1048 k.c. nie przewidują zatem *de lege lata* dopuszczalności zrzeczenia się prawa do zachowku. Instytucja ta, zdaniem ich twórców, wymaga osobnej regulacji w przepisach Kodeksu cywilnego. W przeciwnym wypadku dokonanie zrzeczenia się zachowku należy uznać za wykraczające poza treść art. 1047 k.c. i na tej podstawie nieważne. Co więcej, podkreśla się, iż skutki zrzeczenia się prawa zachowku można uzyskać w aktualnie obowiązującym stanie prawnym. Można bowiem zrzec się dziedziczenia w umowie (wywołującej skutek wyłącznie co do dziedziczenia ustawowego), a następnie zostać powołanym do spadku w testamencie. Wówczas spadkobierca nie odzyskałby już prawa do zachowku utraconego zawartą umową zrzeczenia się dziedziczenia¹⁷.

2.2. Dopuszczalność zrzeczenia się prawa do zachowku

Druga grupa przedstawicieli doktryny nie dostrzega konieczności wprowadzenia wyraźnej regulacji traktującej o zrzeczeniu się prawa do zachowku. Argumentacja w tej mierze jest różnorodna. Niektórzy z autorów podkreślają, iż dopuszczalność zawarcia takiej umowy wynika z interpretacji art. 1048 k.c. oraz art. 991 k.c. Skoro bowiem uprawniony do zachowku jest podmiot, który byłby powołany

¹⁶ M. Pazdan, M. Sychowicz, w: *Kodeks cywilny. Praktyczny komentarz z orzecznictwem*, H. Ciepła, B. Czech, S. Dąbrowski, T. Domińczyk, H. Pietrzykowski, Z. Strus, M. Sychowicz, t. 2, Warszawa 2005, s. 961.

¹⁷ E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, Warszawa 2011, s. 284; J. Pietrzykowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, Warszawa 1972, s. 1989.

do spadku z ustawy, to art. 1048 k.c. mieści w swej treści również umowę o zrzeczenie się prawa do zachowku¹⁸. Nadto już od wejścia w życie Kodeksu cywilnego wyrażane są poglądy oparte na wspomnianych już regułach wykładni *a maiori ad minus*. Jeżeli możliwe jest zatem dużo dalej idące w skutkach zrzeczenie się dziedziczenia, to tym bardziej dopuszczalne winno być zrzeczenie się samego tylko prawa do zachowku¹⁹. Do zrzeczenia się prawa do zachowku, będącego wierzytelnością pieniężną, nie znajduje przy tym zastosowania art. 1047 k.c., gdyż zrzekający się nie traci wskutek zrzeczenia się zdolności dziedziczenia. Nie jest więc traktowany, tak jakby nie dożył otwarcia spadku. Może w konsekwencji uzyskać jakąś korzyść majątkową, jednakże czasami niższą od tej, która przypadłaby mu z tytułu zachowku²⁰. Co więcej, gdyby art. 1048 k.c. miał być traktowany w sposób bezwzględny, opowiadający się za całościowym zrzeczeniem się dziedziczenia, straciłoby aktualność postanowienie Sądu Najwyższego z 21 kwietnia 2004 roku, w którym dopuszczono możliwość ograniczenia zrzeczenia się dziedziczenia do ułamkowej części spadku²¹. Sąd Najwyższy wskazał wówczas, iż Kodeks cywilny nie zawiera zakazu zrzeczenia się dziedziczenia tylko do pewnej części spadku. Wprawdzie nie wszystko, co nie jest wyraźnie zakazane, jest dozwolone, jednak nie ma jurydycznych argumentów, które by wyłączały częściowe zrzeczenie się dziedziczenia. Takie zrzeczenie natomiast wzbogaca instrumenty, za pomocą których strony mogą rozwiązywać skomplikowane sytuacje życiowe oraz osiągać pożądane i zasługujące na wsparcie cele. Stanowisko to *per analogiam* można odnieść także do zrzeczenia się prawa do zachowku, które również nie zostało przez ustawodawcę zakazane, a za którym przemawia znaczenie gospodarcze instytucji oraz jej praktyczna użyteczność²².

¹⁸ R. Czarnecki, *Wspólność majątku spadkowego i dział spadku, zachowek, umowy dotyczące spadku*, Katowice 1965–1966, s. 53.

¹⁹ Tak np. W. Hans, op.cit., s. 244; A. Ganicz, *Uprawnieni i zobowiązani z tytułu zachowku w polskim prawie spadkowym*, „Rejent” 2011, nr 2, s. 25.

²⁰ A. Ganicz, op.cit., s. 25.

²¹ Postanowienie Sądu Najwyższego z 21 kwietnia 2004 r., III CK 353/02, Legalis nr 123623.

²² Por. uwagi P. Księżaka w przedmiocie funkcji zrzeczenia się prawa do zachowku – P. Księżak, *Zachowek*, s. 129–130. Zdaniem autora gospodarczy

Ponadto zrzeczenie się wyłącznie prawa do zachowku nie jest obce polskiemu systemowi prawnemu – istniało bowiem w okresie obowiązywania Prawa spadkowego.

Nie bez wpływu na to, co zostało powiedziane, pozostaje także wykładnia prawnoporównawcza. W prawie niemieckim wyraźną regulację w tym zakresie wprowadza § 2346 ust. 2 niemieckiego kodeksu cywilnego²³, na którym także wzorowana była konstrukcja art. 10 § 2 Prawa spadkowego. Podobna wykładnia jest prezentowana, mimo braku wyraźnej podstawy prawnej, w prawie austriackim na tle § 551 austriackiego kodeksu cywilnego²⁴ oraz w prawie szwajcarskim na tle art. 495 szwajcarskiego kodeksu cywilnego²⁵.

Zaprezentowane poglądy doktryny prawa należałoby wzbogacić o istniejące w tej materii orzecznictwo sądowe. Dopuszczalność zrzeczenia się prawa do zachowku nie była przy tym przedmiotem wyraźnego rozstrzygnięcia Sądu Najwyższego czy sądów niższej instancji. Warto jednakże wskazać na tezę wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 30 grudnia 2011 roku²⁶, zgodnie z którą „skuteczność oświadczenia woli złożonego za życia spadkodawcy i skierowanego do niego, iż uprawniony do zachowku zobowiązuje się nigdy w przyszłości nie dochodzić żadnych roszczeń z tego tytułu, może być oceniana tylko na podstawie przepisów regulujących kwestię umów dotyczących spadków (art. 1047 i nast. k.c.), w tym również

sens zrzeczenia ujawnia się w szczególności na tle darowizn dokonanych przez spadkodawcę. Zrzeczenie się prawa do zachowku przez spadkobierców daje spadkodawcy pewność, iż obdarowani nie będą zobligowani do pokrycia zachowków. Ponadto zrzeczenie to nie zmienia zasad dziedziczenia ustawowego. Jeżeli więc spadkodawca nie pozostawi testamentu, do dziedziczenia pozostałego po obdarowaniu majątku dojdą najbliżsi członkowie jego rodziny.

²³ Por.: W. Zimmermann, *Erbrecht*, Berlin 2007, s. 196 i nast.; H. Brox, W.D. Walker, *Erbrecht*, München 2010, s. 164 i n.

²⁴ Por. F. Gschnitzer, Ch. Faistenberger, *Österreichisches Erbrecht*, Wien–New York 1983, s. 52 i n.; cyt. za: M. Pazdan, w: *System prawa prywatnego*, red. B. Kordasiewicz, t. 10: *Prawo spadkowe*, Warszawa 2013, s. 1033.

²⁵ Por. M. Ferid, K. Firsching, *Internationales Erbrecht*, München 1969, Schweiz Grdz., s. 49 i n.; cyt. za: M. Pazdan, w: *System*, Warszawa 2013, s. 1033.

²⁶ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 30 grudnia 2011 r., I ACA 1244/2011, Lexis.pl, nr 3034841.

postanowień dotyczących formy czynności prawnej. Ostateczne ustalenie w takiej sytuacji, czy i w jakiej wysokości uprawnionemu należy się zachówek, powinno zostać dokonane przy uwzględnieniu poszanowania zasad współżycia społecznego”.

Z przytoczonego wyroku można wnioskować przychylność sądu wobec dopuszczalności zrzeczenia się zachowku w prawie polskim. W praktyce możemy bowiem wyobrazić sobie sytuację, w której zrzeczenie się zachowku następuje w formie aktu notarialnego – zachowany zostaje zatem wymóg co do formy, przewidziany dla umowy zrzeczenia się dziedziczenia w ogólności (art. 1048 k.c.). Nadto zrzekający się, przyszły spadkobierca, wyraża jednoznaczną wolę rezygnacji z zachowku, co przyszły spadkodawca akceptuje. Dochodzenie przez niego po śmierci spadkodawcy zachowku mogłoby więc zostać uznane za sprzeczne z zasadami współżycia społecznego.

3. Zrzeczenie się roszczenia o zachówek

Prawa do zachowku nie należy mylić z roszczeniem o zachówek. Prawo do zachowku wynika ze stosunku rodzinnego ze spadkodawcą oraz realizuje się w kręgu spadkodawcy i najbliższych mu osób (małżonek, zstępni, rodzice). Prawo do zachowku powstaje w sposób niezależny od woli spadkodawcy, *ex lege*, wraz z jego śmiercią (z chwilą otwarcia spadku). Wówczas również powstają uprawnienia, z których najważniejszym jest roszczenie o zachówek²⁷. W roszczeniu tym wyraża się istota polskiego systemu dochodzenia zachowku i z nim również system ten jest w większości utożsamiany. Należy przy tym zaznaczyć, iż roszczenie o zachówek nie pojawia się w każdym wypadku, a tylko wówczas, gdy zachówek nie został pokryty w inny sposób (art. 991 § 2 k.c.). Nadto krąg podmiotów, wobec których można wystosować roszczenie o zachówek nie ogranicza się wyłącznie do osób najbliższych, a obejmuje także obdarowanych czy zapisobierców.

²⁷ P. Księżak, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, t. 3: *Spadki*, Warszawa 2013, s. 715.

Nie budzi wątpliwości, iż uprawniony z tytułu zachowku po otwarciu spadku, a więc po powstaniu roszczenia o zapłatę sumy pieniężnej niezbędnej do pokrycia lub uzupełnienia zachowku, może zrzec się tego roszczenia. Podstawę zrzeczenia stanowi wówczas art. 508 k.c. traktujący o zwolnieniu dłużnika z długu²⁸. Zwolnienie z długu wymaga przy tym współdziałania dłużnika z wierzycielem, jest bowiem umową²⁹.

Kontrowersje budzi tymczasem dopuszczalność zrzeczenia się przyszłego roszczenia o zachówek, a więc zwolnienie z długu zachowkowego jeszcze przed jego powstaniem³⁰. Zgodzić należy się przy tym z poglądem kwestionującym taką możliwość³¹. Wprawdzie nie ma regulacji prawnej, która *implicite* wprowadzałaby zakaz zrzeczenia się przyszłego roszczenia o zachówek, to jednak umowa taka kolidowałaby z treścią art. 1047 k.c. Jedyną dopuszczalną negatywną umową dziedziczenia jest bowiem umowa zrzeczenia się dziedziczenia (w węższym zakresie zrzeczenia się prawa do zachowku) dokonywana pomiędzy przyszłym spadkodawcą a przyszłym spadkobiercą. Zrzeczenie się roszczenia o zachówek, o czym była mowa wcześniej, obejmuje inny krąg podmiotów, z pominięciem spadkodawcy. Z tych też względów należy uznać je za nieważne (art. 58 k.c.)³². Jeżeli zatem wolą przyszłego spadkobiercy jest rezygnacja z uprawnień wynikających z tytułu zachowku, powinien on zawrzeć ze spadkodawcą umowę o zrzeczenie się prawa do zachowku bądź szerszą w skutkach umowę zrzeczenia się dziedziczenia.

²⁸ P. Księżak, *Zachówek*, s. 345.

²⁹ K. Zagrobelny, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2013, s. 952.

³⁰ Dopuszczalność zwolnienia dłużnika z przyszłego długu w ogólności wyraża m.in. P. Drapała, *Zwolnienie z długu*, „Przeгляд Sądowy” 2002, nr 7–8, s. 11 i n.

³¹ P. Księżak, *Zachówek*, s. 345.

³² Por. uwagi P. Księżaka w zakresie zbycia przyszłego roszczenia o zachówek, *ibidem*, s. 344. Obok art. 1047 k.c. autor wskazuje także na art. 1051 k.c., który pozwala zbyć spadek dopiero po jego przyjęciu. Nie ma zatem możliwości zbycia spadku przed jego otwarciem. *Per analogiam* uwagi te odnosi do zbycia prawa do zachowku czy roszczenia o zachówek, a także – w dalszych rozważaniach – zrzeczenia się przyszłego roszczenia o zachówek.

4. Uwagi końcowe

Podsumowując dotychczasowe rozważania, należy zaznaczyć, że możliwość zrzeczenia się prawa do zachowku od chwili wejścia w życie przepisów Kodeksu cywilnego pozostaje kwestią wysoce sporną w doktrynie. Jednolitego stanowiska w sprawie nie dostarcza także orzecznictwo sądowe. Na tle instytucji samego zrzeczenia się dziedziczenia nie pozostawia wątpliwości wyłącznie brak możliwości zrzeczenia się prawa do zachowku po danym spadkodawcy w drodze umowy zawieranej pomiędzy potencjalnymi spadkobiercami czy pomiędzy nimi a osobami trzecimi (z uwagi na sprzeczność z art. 1047 k.c.)³³. Podobnie skutku zrzeczenia się spadkobierca nie osiągnie, składając jednostronne oświadczenie woli³⁴. Zrzeczenie się musi więc przybrać postać umowy zawieranej pomiędzy przyszłym spadkobiercą i przyszłym spadkodawcą, z zachowaniem formy aktu notarialnego. Umowa taka przez większość autorów jest dopuszczalna i wprowadzana z brzmienia art. 1048 k.c.³⁵ Przemawiają za nią w szczególności argumenty funkcjonalne, a nadto wykładnia historyczna i prawnoporównawcza instytucji zrzeczenia się dziedziczenia. Rozwiązanie to nie jest jednak pozbawione wad jurystycznych, które podnoszą przeciwnicy wskazanej teorii. W szczególności dopuszczalność zrzeczenia się zachowku, bez jednoznacznej regulacji kodeksowej, rodzić może wiele problemów praktycznych. Wśród nich wyróżnić można zagadnienie dopuszczalności częściowego

³³ Por. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 20 marca 1984 r., III CRN 35/84, OSNCP 1984 nr 10, poz. 184, w którym Sąd Najwyższy stanął na stanowisku, iż przepisy dotyczące spadkobrania nie przewidują możliwości zrzeczenia się spadku czy udziału w nim na korzyść innej osoby, w tym także na korzyść innego spadkobiercy. Spadkobierca ustawowy może zrzec się dziedziczenia tylko w drodze umowy notarialnej zawartej z przyszłym spadkodawcą (art. 1048 k.c.).

³⁴ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 3 lutego 2005 r., II CK 322/04, Legalis, nr 123610.

³⁵ Tak np. P. Księżak, *Zachówek*, s. 130. Autor zaznacza, iż umowa o zrzeczenie się dziedziczenia *sensu largo* mieści w sobie umowę o zrzeczenie się prawa do zachowku.

zrzeczenia się zachowku³⁶ czy też rozciągnięcia skutków zrzeczenia się zachowku na zstępnych zrzekającego³⁷. Wydaje się więc, iż najrozsądniejszym krokiem ze strony ustawodawcy, byłoby rozstrzygnięcie o dopuszczalności zrzeczenia się zachowku w sposób wyraźny, na wzór art. 10 § 2 Prawa spadkowego. Osobna podstawa prawna dla zrzeczenia się zachowku bez wątplenia przyczyniłaby się do zwiększenia pewności obrotu. Dałaby także gwarancję podmiotom stosującym prawo – w szczególności notariuszom – w zakresie poprawności dokonywanej czynności.

STRESZCZENIE

Dopuszczalność zrzeczenia się zachowku w prawie polskim

Niniejszy artykuł ma na celu przybliżenie zagadnienia zrzeczenia się zachowku w prawie polskim. Instytucja ta nie została w sposób wyraźny uregulowana w księdze IV Kodeksu cywilnego, stąd jej obecność w systemie prawa spadkowego wywołuje wiele kontrowersji. Autorka prezentuje ukształtowanie umowy zrzeczenia się zachowku na tle regulacji obowiązującej przed okresem obowiązywania przepisów Kodeksu cywilnego i po wejściu ich w życie. Zestawione zostają przeciwstawne poglądy w zakresie dopuszczalności zrzeczenia się prawa do zachowku *de lege lata*. Analizie podlega nadto zrzeczenie się roszczenia o zachówek istniejący oraz przyszły. Na tle przedstawionej w artykule argumentacji autorka wyraża własne stanowisko, jak również formułuje postulaty *de lege ferenda*.

³⁶ Za dopuszczalnością zrzeczenia się określonej ułamkowo części zachowku opowiedział się m.in. M. Pazdan, w: *System*, Warszawa 2013, s. 1041. W razie częściowego zrzeczenia się prawa do zachowku uprawniony jest w odpowiedniej części (w odpowiednim ułamku) traktowany tak jak gdyby nie dożył otwarcia spadku – jednakże tylko przy rozpatrywaniu prawa do zachowku. Odmiennie P. Księżak, *Zachówek*, s. 132–133; W. Borysiak, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, t. 3: *Spadki*, Warszawa 2013, s. 1134.

³⁷ Problematykę tę szerzej przedstawia A. Ganicz, op.cit., s. 25–26. Autor rozróżnia sytuację zstępnych zrzekającego się prawa do zachowku, który dożył otwarcia spadku, a także który zmarł przed otwarciem spadku. Tylko w pierwszym ze wskazanych przypadków skutki zrzeczenia rozciągają się także na zstępnych. Por. A. Doliwa, w: *System prawa prywatnego*, red. B. Kordasiewicz, t. 10: *Prawo spadkowe*, Warszawa 2009, s. 930.

Słowa kluczowe: zachówek; prawo do zachowku; roszczenie o zachówek; zrzeczenie się zachowku

SUMMARY

Admissibility of waiver of legitime in polish law

The aim of this article is to describe the problem of waiver of legitime in the polish law. This institution is not clearly regulated in the book IV of Civil Code, hence its presence in the system of inheritance law is controversial. The author presents the formation of a waiver of legitime contract against the background of regulations before and after the entry into force the Civil Code. There are compiled opposing views on the admissibility of a waiver of legitime *de lege lata*. There is also analyzed waiver of a claim for legitime, existing and future. Against the background of the argument presented in the article the author expresses her own opinion, as well as formulate postulates *de lege ferenda*.

Keywords: legitime; right to legitime; claim for legitime; waiver of legitime

BIBLIOGRAFIA

- Baziński A., *Prawo spadkowe. Komentarz*, Łódź 1948.
- Brox H., Walker W.D., *Erbrecht*, München 2010.
- Czarnecki R., *Wspólność majątku spadkowego i dział spadku, zachówek, umowy dotyczące spadku*, Katowice 1965–1966.
- Doliwa A., *Umowy dotyczące spadku*, „Studia Prawa Prywatnego” 2008, nr 1.
- Drapała P., *Zwolnienie z długu*, „Przegląd Sądowy” 2002, nr 7–8.
- Ganicz A., *Uprawnieni i zobowiązani z tytułu zachowku w polskim prawie spadkowym*, „Rejent” 2011, nr 2.
- Gwiazdomorski J., *Dziedziczenie ustawowe w projekcie kodeksu cywilnego PRL*, w: *Materiały dyskusyjne do projektu kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1955.
- Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe*, Warszawa 1959.
- Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe*, z. 1, Wrocław 1951.
- Hans W., *Umowy dotyczące spadku*, „Nowe Prawo” 1967, nr 2.
- Kodeks cywilny z komentarzem*, red. J. Winiarz, t. 2, Warszawa 1989.

- Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek E., P. Machnikowski, Warszawa 2013.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, t. 3: *Spadki*, Warszawa 2013.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, Warszawa 1972.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, red. A. Kidyba, t. 4: *Spadki*, Warszawa 2012.
- Księżak P., *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2010.
- Malinowski A., *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w ujęciu Kodeksu cywilnego*, „Nowy Przegląd Notarialny” 2004, nr 4.
- Materiały dyskusyjne do projektu kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1955.
- Pazdan M., Sychowicz M., w: *Kodeks cywilny. Praktyczny komentarz z orzecnictwem*, H. Ciepla, B. Czech, S. Dąbrowski, T. Domińczyk, H. Pietrzykowski, Z. Strus, M. Sychowicz, t. 2, Warszawa 2005.
- Pazdan M., *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, „Rejent” 1997, nr 4.
- Przybyłowski K., *Swoboda testowania (dziedziczenie testamentowe) według projektu kodeksu cywilnego PRL*, w: *Materiały dyskusyjne do projektu kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1955.
- Rott-Pietrzyk E., *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia – uwagi „de lege lata” i „de lege ferenda”*, „Rejent” 2006, nr 3.
- Skowrońska-Bocian E., *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, Warszawa 2011.
- System prawa prywatnego*, red. B. Kordasiewicz, t. 10: *Prawo spadkowe*, Warszawa 2009.
- System prawa prywatnego*, B. red. Kordasiewicz, t. 10: *Prawo spadkowe*, Warszawa 2013.
- Witecki J., *Jakie są skutki prawne zrzeczenia się prawa do zachowku?*, „Państwo i Prawo” 1948, nr 12.
- Zimmermann W., *Erbrecht*, Berlin 2007.

